

MARTON JÓZSEF

Márton Áron püspök bizalmi embere: Sándor Imre

Abstract: Sándor Imre (1893–1956) is the Martyr priest of the Transylvanian Diocese; he was the most trusted person of Bishop Márton Áron. Besides the path he chose to teaching and priesthood and his writings and editorial work in journals, he also dedicated his life to educate the faithful in the Diocese of Alba Iulia. In 1931, Bishop Mailáth G. Károly was appointed Director of the Roman Catholic Community in Transylvania. Sándor Imre was responsible for the Transylvanian Catholic religious self-consciousness during his four-year mandate. In 1934, in the spirit of *Actio Catholica*, he was given the opportunity to lead, between 1934 and 1939, one of the most populous parishes of the Alba Iulia bishopric, namely, Odorheiu Secuiesc.

Following the consecration of Márton Áron as Bishop, he called Sándor Imre to his residence and ordained him as Vicar. Following the second decision taken in Vienna, in 1940, he was given the highest assignment of confidence, i.e., he became the Episcopal Governor of the Diocese of Alba Iulia in Hungary. When this assignment ended (1945), Márton Áron ordered him again to Alba Iulia. Throughout, Sándor Imre was a loyal associate of the confessor Bishop of Transylvania.

For, his ecclesial conduct, Sándor Imre also followed his bishop in prison and, on the 29th of February 1956, he froze to death in the cruel conditions of the Râmnicul Sărat penitentiary.

Keywords: Sándor Imre, Márton Áron, bishop, vicar, *Actio Catholica*, Alba Iulia, Cluj-Napoca, North Transylvania.

Sándor Imre (1893–1956) pappá szentelésének negyvenedik évében, 1956. február 29-én a Râmnicul Sărat-i börtönben kegyetlen körülmények között megfagyott.¹ Fő bűne, hogy egyházának hűséges szolgálója volt. Papi magatartását a komolyság,

¹ *Potyó Ferenc:* Sándor Imre. In: *Martiri pentru Hristos, din România...* (Ed. Fundației ST. FERARD'S WERK e. V.). București 2007. 621.

a politikamentesség, a megfontoltság, egyháza és népe iránti elkötelezettség jellemezte. Neve már-már csak néhány erdélyi pap és csíkverebesi rokon fülében hangzik sokatmondóan, pedig negyvenéves papi szolgálata kitörölhetetlen nyomokat hagyott a gyulafehérvári egyházmegye életében. Ma emléke elhalványulóban van Márton Áron püspök nimbusza árnyékában, pedig a két papi méltóságot egyazon elhivatottság és elkötelezettség kapcsolta egybe. Barátságuk és szorosabb együttműködésük Kolozsváron kezdődött 1932-ben, amikor Márton Áron egyetemi lelkészi megbízást kapott. Ekkor Sándor Imre már Kolozsváron tartózkodott, az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség ügyvezető igazgatójaként szervezte Erdély-szerte az iskolán kívüli népművelést.

Sándor Imre személyiségéről elmondható, hogy élete folyamán mindvégig tudatosan célratörő papi egyéniség volt. Csíki otthonában szüleitől vallásos buzgóságot és imádságos lelkületet sajátított el, amit csak továbbfejlesztett a csíksomlyói Szűzanya lábánál, a somlyói és csíkszeredai főgimnáziumban eltöltött nyolc év alatt. Érettségije után (1912) teológiai tanulmányait Gyulafehérváron, majd Budapesten, a Pázmány Péter Egyetem Hittudományi Karán (1914–1916) végezte. 1916. július 3-án szentelte pappá gróf Mailáth G. Károly megyés püspök. Segédlelkészi minőségben egy évet lelkipásztorkodott Gyergyóremetén, ezt követően egy évig a gyulafehérvári püspöki központban előkészült a hittanári vizsgára, melyet 1918-ban tett le. Első tanári állomáshelye Brassó volt, ahol nemcsak a dinamikusan fejlődő nagyváros lakosságának szociális helyzetével szembesült, hanem kapcsolatba került Erdély katolikus sajtóapostolával, Veress Ernővel, az *Erdélyi Tudósító* szerkesztőjével. Ekkor kötelezte el magát a sajtóapostolkodás mellett is. Kétéves brassói

tanári munkája mellett Veress Ernő legfőbb támasza volt a *Tudósító* szerkesztésében. Amikor főpásztorától Csíkszeredába nyert kinevezést, munkatársai jegyzőkönyvi köszönetet mondtak neki az *Erdélyi Tudósító* körül kifejtett buzgóságáért.²

Sándor Imre a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnáziumban tíz évet (1920–1929) tanított és töltötte be a fiúnevelő intézet aligazgatói szerepét. Tanári munkáját Csíkban közvetlenül Trianon után, letargikus körülmények között kezdte meg. Itt közelebb került népéhez, a székelység körében szembesült az iskoláztatás szegénység okozta gondjaival. Ráérezett a konkrét szükségletekre, különös tekintettel a népművelésre. Az ifjúság lelki elsekélyedését szerette volna megakadályozni. A Főgimnáziumban azonnal megszervezte a Mária Kongregációt és felállította a Kongregáció könyvtárát. A székely ifjúságot szigorú lelkiismeretességgel és nagy szeretettel nevelte. A fiatalok lelki szükségletének kielégítésére egy tanulságos imakönyvet állított össze: *Erdélyi katolikus ifjúsági imakönyv* (1926) címen.³

1921 tavaszán részese volt annak a szűk csoportnak (P. Trefán Leonárd OFM provinciális, P. Bíró Benedek csíksomlyói házfőnök, dr. Csipak Lajos fiúnevelő intézeti igazgató), amelyik újratervezte és -szervezte a körmenetes csíksomlyói búcsút, melyet 1904-ben Mailáth G. Károly püspök szüntetett be az ott tapasztalt verekedések miatt. A körmenet visszaállításához újratanították a hagyományos zarándokénekeket, de a felvonulást régi díszruhák nélkül szervezhették meg, mert azok elkallódtak.⁴

² Erdélyi Tudósító 3. (1920) 15–16. sz. 17.

³ Székelyudvarhelyi Domus História. 110.

⁴ Székelyudvarhelyi Domus História. 121.

*

Sándor Imre tanárt a szociális testvérek többször meghívták előadást tartani az általuk rendezett kurzusokon. Figyelme ekkor fordult erőteljesebben a szociális kérdések felé, és kapott kedvet az egyesületek keretén belül szervezett munkára. A romániai magyar sajtóban (*Erdélyi Tudósító*) 1930-ban ő ismertette elsőként a XI. Piusz pápa által szorgalmazott Katolikus Akció mibenlétét.⁵ Az Egyházmegyei Hatóság úgy ítélte meg, hogy tizenkét évi oktatói, nevelői és szociális munkája után egy évre külföldi (Olaszország, Franciaország és Spanyolország) tanulmányútra bocsátja – nem mellékes szándékkal. 1930 júniusában Erdély fővárosába, Kolozsvárra került, mert Szilágyi M. Dózsa premontrei szerzetes amerikai útja miatt megvált az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség ügyvezetői igazgatói tisztjétől. Sándor Imre, mint a Népszövetség igazgatója, négy éven keresztül elkötelezetten szolgált a katolikus köztevékenység művét. Elsősorban mintaszerű központi irodát állított fel Kolozsváron. Nagyszerű érzékkel újjászervezte a központi adminisztrációt, mondhatnánk: lelket lehelt bele. Nagy utánajárással sikerült a tagozatok jogi személyiségét és működési szabályzatait egyenként jóváhagyatni az állami szerveknél. Felgyorsította a nagygyűlések menetét. Irányításával 1930. szeptember 6–8-án Kolozsváron rendezték meg az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség V. Országos Katolikus Nagygyűlését. Az esemény igen sikeresnek bizonyult, mindjárt új tagozatok alakultak. A következő évben Székelyudvarhelyen gyűlt össze Erdély katolikussága 1931. szeptember 5–6-án a VI. Országos Katolikus Nagygyűlésre. A hatalmas székely tömegnek Sándor Imre fel-

⁵ Székelyudvarhelyi Domus História. 122.

kérésére P. Bangha Béla jezsuita tartotta a lelkesítő beszédeket. A Népszövetség tízéves fennállását Nagyváradon ünnepelték az 1932. szeptember 10-én megrendezett VII. Országos Katolikus Nagygyűlés keretében. Szervezésében 1933. szeptember 2–3-án Gyergyószentmiklóson gyűlt össze Erdély katolikus népe, hogy nyilvános kifejezést adjon ősi hitének a VIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen. Ennek hatására tömegesen alakulnak új tagozatok. A hitvallásos iskola, az ifjúság nevelése, a gazdasági szervezkedés és a munkáskérdés kerül beható tárgyalás alá.⁶ Mellékesen jegyzem meg, hogy ezeken a népszövetségi nagygyűléseken Sándor Imre igazgató a fiatal Márton Áront központi előadásokra kérte fel.

Sándor Imre a nagygyűlések szervezése mellett a Szociális Testvérek Társasága által rendezett tanfolyamokba is bekapcsolódott. 1933. július 11–23. napjain az Erdélyi Római Katolikus Nőszövetség pedagógiai és szociális továbbképző tanfolyamot szervezett a tanítók részére. Az előadók között találjuk Sándor Imrét, aki az egyesületi jogokról tartott előadást. Az Egyházmegyei Hatóság által a tanítók, tanárok számára szervezett székegyudvarhelyi kurzuson (1931) pedig hittani anyagot adott elő és lelkigyakorlatot tartotta a résztvevők számára.

Igen hasznosnak bizonyultak a népvezetők számára indított kurzusok. Az első főiskolás kurzust Sándor Imre Gyulafehérvárt szervezte meg, majd 1933. augusztus 28–31. között a Népszövetség keretén belül Gyergyóalfaluban nevelésügyi és társadalomtudományi tanfolyamot vezetett a tanítók, tanárok és papok részére. Utóbbin nemcsak megnyitóbeszédet mondott, hanem

⁶ *Bálint József*: Az erdélyi Róm. Kat. Népszövetség 20 éves működése (kézirat). 3–4. Gyulafehérvári Érseki Levéltár (a továbbiakban GyÉL) Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 1311–1942.

előadást is tartott *A nacionalizmus. A nemzeti szocializmus mozgalmak.* – *A Kat. Népszövetség és a Kat. Munkásszövetség ismertetése gyakorlati megbeszélésekkel* címen. A program főszereplője viszont Márton Áron egyetemi lelkész volt, akit három előadásra kért fel (*Keresztény közgazdasági alapelvek, A népművelés, Világnézeti nevelés.*)⁷ Egyértelműen állíthatjuk: Sándor Imre népszerűsítette Márton Áront az erdélyi emberek körében. Népművelési együttműködésük igen szoros kapcsolatot és barátságot eredményezett közöttük.

*

Sándor Imre négyéves népszövetségi tevékenysége csak bevezetőnek tekinthető a későbbi, még aktívabb iskolán kívüli népnevelés, a népfőiskola terén kifejtett munkájához viszonyítva. A jól megrendezett katolikus nagygyűlésekkel több tízezres hívősereget mozgósított, és ébresztette bennük a nemzeti és vallási öntudatot. De nem feledkezett meg a sajtó szerepéről sem. Mint jelentős egyházi tekintély, közreműködésével sokat nyomott a latba az erdélyi katolikus pedagógiai sajtó koronájaként számontartott *Erdélyi Iskola* elindításában.⁸ Dr. György Lajos egyetemi tanár és Márton Áron egyetemi lelkész s majd Veres Ernő szerkesztők munkája elévülhetetlen a jeles erdélyi neveléstudományi és népnevelő folyóirat megjelenésében, de igazságtalanok lennénk, ha a sor elejéről kihagynánk Sándor Imre nevét. Amikor Székelyudvarhelyre kapott plébánosi-főesperesi kinevezést, a szerkesztők pontosan megfogalmazták az *Erdélyi Iskola* alapításában játszott szerepét: „Távozásoddal talán mi vesztettünk a legtöbbet:

⁷ Erdélyi Iskola 1. (1933) 1–2. sz. 41.

⁸ Székelyudvarhelyi Domus História. 123.

folyóiratunk egyik megalapítója voltál, a megindulás nehézségein Te segítettél át, s a beszerzés háládatlan munkáját egyedül csináltad. Okos körültekintésed, mely józanul számolt az adottságokkal, az *Erdélyi Iskola* számára megteremtette a létezés szilárd feltételeit, a megkezdett út tartós folytatásának lehetőségét...”⁹ Áldásos munkáját megyés püspöke azzal jutalmazta, hogy előterjesztésére XI. Piusz pápa 1933. november havában pápai kamarássá nevezte ki.

*

Sándor Imrének 1934-ben megadatott a lehetőség, hogy a XI. Piusz pápa által szorgalmazott Actio Catholica szellemében plébániai szinten gyakorlatba is ültesse, amit elméletileg hangoztatott. 1934. április 8-tól 1939. augusztus 6-ig Erdély egyik legnépesebb plébániájára kapott kinevezést. Beiktatása ünnepszámba ment. Számos egyházi és világi méltóság,¹⁰ különböző vallási és egyesületi képviselők jelenlétében jó barátja, Márton Áron olvasta fel plébánosi és főesperesi kinevező okiratát.¹¹ A beiktatási ünnepséget azonban nem követhette azonnal a lelkipásztori munka. Súlyos betegsége miatt hat hétig csak betegágyából irányította az egyházközség lelkipásztori tevékenységét.

⁹ Erdélyi Iskola 1. (1933–1934) 7–8. sz. 391.

¹⁰ Sándor Imre székelyudvarhelyi plébánossá való beiktatásán megjelentek: Szélyes Dénes kanonok, provikárius mint beiktató; dr. Betegh Miklós a Státus képviselőjében, belső titkos tanácsos; Dr. Boga Alajos tankerületi főigazgató; Veress Ernő, az *Erdélyi Tudósító* szerkesztője; Márton Áron egyetemi hitszónok; dr. Csipak Lajos, Papp Dénes és Petres Kálmán fiúnevelőintézeti igazgatók; Kassay Lajos, Bíró Ferenc, Kakucs Ferenc esperesek; Csíkszereda tanári testülete Papp János igazgatóval; Imets Károly OFM tartományfőnök; dr. Györgypál Domokos és dr. Hirsch Hugo, a csíkmegyei népszövetség képviselőjében; dr. Viola Sándor igazgatótanácsos; a helyi állami hatóságok stb.

¹¹ Székelyudvarhelyi Domus História. 124–126.

Felgyógyulása után viszont megkezdte „a hitéletet elmélyítő és az egyesületi életet fellendítő, áldásos munkáját”.¹² Az egyházközség anyagi gondjait, az egyházi intézmények épületeinek restaurálását az egyháztanácsosok bevonásával oldotta meg.¹³ Minden kínálkozó alkalmat megragadott, hogy a hitéletet fellendítse. A liturgia és a paraliturgia mintaszerű és lelkiismeretes végzése mellett a hitbuzgalmi egyesületeknek alapszabályszerű irányt szabott és tevékenységüket fokozta. A meglévő helyi egyesületek (Oltáregylet, Mária Kongregáció, Katolikus Női Misszió, Katolikus Népszövetség helyi tagozata, Legényegylet, Férfliga, Templomi vegyeskar, Szent Imre Földműves Énekkar, Márta Kör, Katolikus Otthon, Tanítóegyesület) életébe új lendületet hozott. Érdekességként említhetjük meg, hogy első lépésként 1934. szeptember végén a város katolikus leánytábora részére Lisieux-i Kis Szent Teréz tiszteletére előkészítő lelkigyakorlatot szervezett. A téli időszakban hetenként tartott hitbuzgalmi, társadalmi, történelmi és földrajzi előadás-sorozatot. De a szépen megindult munkát a gyülekezés állami szigorú korlátozása gáncsolta. Sándor Imre nem tört le a külső hatalom erőszakos beavatkozása miatt, az adott körülmények között ezért a népszövetségi eszmét erősítette tovább annak tagjaiban. Udvarhelyi híveit mozgósította az egyházmegyei szintű megnyilvánulásokon való részvételre. Nagyszámú hívő sereggel jelentek meg a (kézdivásárhelyi, marosvásárhelyi, brassói, csíkszeredai) Katolikus Nagygyűléseken, valamint az 1938. évi budapesti Eucharisztikus világgongresszuson.¹⁴

¹² Székelyudvarhelyi Domus História. 128.

¹³ Székelyudvarhelyi Domus História. 128–140.

¹⁴ Vö. Székelyudvarhelyi Domus História. 141–180.

Sándor Imre ötéves udvarhelyi munkájának a frissen püspökké szentelt Márton Áron azzal vetett véget, hogy 1939. június 21-én általános püspöki helytartónak nevezte ki.¹⁵ A helyi egyházközség hívei a búcsúzó érzés fájalmával, de büszkeséggel vették tudomásul szeretett lelkipásztoruk kitüntetését. Bíró Lajos iskolaigazgató búcsúztató beszédéből néhány gondolat is elárulja, hogy Sándor Imre gyakorló lelkipásztorként a hitélet ápolása mellett elkötelezettje volt a népművelésnek is: „[...] Munkába állott és munkára hívott mindnyájunkat. Példájának, lelkesítő szavainak sodró hatása volt, felébredt az öntudatunk. Feleszméltünk, hogy bennünk is van erő, átláttuk, hogy nem kell mindig mástól várni a segítséget. Így megszületett a munkaterv, a munkálatok megkezdődtek. [...] Méltóságod megalakította az Eucharisztikus Férfiligát. Missziós lelkigyakorlatok, triduumok, elsöpénteki és elsővasárnapi szentáldozások szolgálják a lelkiélet elmélyítését [...]”¹⁶

*

Az egyházmegyei szinten közismert és elismert papi méltóságot a Katolikus nőszövetség szerette volna megkaparintani egyházi tanácsadójának. Mivel Balázs Ferenc – öregségére való tekintettel – lemondott a Nőszövetség egyházi tanácsadói megbízásáról, 1939. június 25-én gróf Bethlen Györgyné levélben kérte Márton Áron püspököt, hogy Sándor Imrét nevezze ki utódának.¹⁷ Az elnöknő nem tudhatta a fiatal megyés püspök szándékát. Márton Áron 1939. július 19-én kelt levelében

¹⁵ GyÉL Num. 1966–1939.

¹⁶ Vö. *Bíró Lajos*: Búcsúztató beszéde. Székelyudvarhelyi Domus História. 211–214. Itt: 213.

¹⁷ GYÉL Num. 1592–1939.

válaszolt Bethlennének: kérésüket azért nem teljesítheti, mert Sándor Imrét már kinevezte általános helytartónak, amely megbízása összeférhetetlen azzal, hogy a Katolikus Női Misszió egyházi tanácsadója legyen.¹⁸

Sándor Imre 1939. július elején a szolgálat szellemében vonult be a gyulafehérvári püspöki központba. Márton Áron bizalmasaként és jobbkezeként kapcsolódott bele az egyházmegye kormányzásába. Úgy is fogalmazhatnánk: belegyakorolta magát a kormányzásba. Egyelőre másodhegedűsként végezte a mindennapos felelős munkát, mindent a püspök nevében, püspöke bizalmát élvezve. Saját nevében csak akkor intézkedett, amikor meghalt Márton Áron édesanyja. Mint püspöki általános helynök 1939. október 26-án elrendelte, hogy az egyházmegye valamennyi plébániatemplomában október 30-án Márton Áron édesanyja lelki üdvéért szentmisét mutassanak be.¹⁹ Négy év múlva, amikor Sándor Imre személyes sorsa érdekében levelet írt püspökének, a levélpiszkozat első változatában (melyet keresztülhúzott ugyan) összegezte az egyéves (1939. július 1–1940. szeptember 7.) – számára fájdalmas – gyulafehérvári működését: „Kérésemnek indoka az a teljes lelki izoláltság volt, melybe jó és ragaszkodó hívek köréből jöve Gyulafehérvárt hibámon kívül s jóakaratom dacára jutottam és egy évig éltem.”²⁰

Az 1940. augusztus 30-án meghozott második bécsi döntés következtében a kettészakadt gyulafehérvári egyházmegye területének Magyarországnak juttatott részébe Márton Áron szeptember 10-én Kolozsvár székhellyel püspöki általános helytartóságot állított fel, helytartónak legbizalmasabb emberét, Sándor

¹⁸ GYÉL Num. 1592–1939.

¹⁹ GYÉL Num. 3545–1939.

²⁰ GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Sz. n. 1979. doboz.

Imrét nevezte ki.²¹ A püspöki általános helytartó szeptember 7-én búcsúzott el megyés püspökétől azzal a kérelemmel, hogy „az egyházmegye egységének helyreállításával méltóztassék rólam úgy gondoskodni, hogy Gyulafehérvárra visszatérnem ne kelljen”.²² Ez a „megjegyzés” elsősorban a történészek számára igen fontos. Bizonyítja, hogy a reálisan gondolkodó erdélyi emberek mennyire kérészetűnek ítélték meg a második bécsi döntéssel előállt új helyzetet. Nem véletlen, hogy Márton Áron püspök is Gyulafehérváron maradt.

Sándor Imre helytartónak a változásokkal telített és felgyorsult világban a huszonkét éves nemzeti elnyomás alól felszabadult emberek túlzott lelkesedését kellett mederben tartania. Nyolc évtizednyi távolságból állíthatjuk: Sándor Imre bölcs meglátásaival és döntéseivel megtalálta a módját, hogy egyensúlyozza a túlzásokra is hajlamos tenni akarók elhajlását, és lelket öntsön a lankadó papságba és csüggedő emberekbe. Az új helyzetben az elmúlt két évtized küzdelmeinek tudatában mérte fel a kínáló lehetőségeket és a rendelkezésére álló erőket. Mindezek birtokában cselekedett okosan és megfontoltan. A nagy változások következtében előállt elintézendő ügyek garmada (a hitvallásos iskola-rendszer átszervezése, aktív papság lelkipásztori ügye, nyugdíjas papok és tanítók ügye, rítusváltás, vegyes házasság, a dél-erdélyi exodus miatt a szórványpasztoráció megszervezése, egyesületek és társulatok ügye) alaposan próbára tették őt és munkatársait.

A továbbiakban elsősorban az iskolán kívüli népművelés megszervezését és működtetését vizsgálom Sándor Imre helytartósága idején.

²¹ GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 1–1940.

²² Sándor Imre személyes levele Márton Áronhoz, kelt Kolozsvár, 1944. október 29-én. GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Sz. n. 1979. doboz.

Az első hónapokban a Püspöki Helytartóságnak még épülete sem volt, teljesen vagyontalanul, a kolozsvári Szent Mihály-plébánia vendégeként tengődött. Csak november 30-án költözhetett be a Hóman Bálint miniszter által átengedett épületbe.²³ De ez az új egyházi központ az egyházmegye visszatért területének lüktető szívévé vált négy és fél éven keresztül.

Sándor Imre helytartó első ünnepélyes megnyilatkozásában felhívta a rábízott papság és hívő nép figyelmét: az „öröm árjában nem feledkezhetnek meg afelett, hogy a történelem folyamán első ízben vonul át országhatár az egyházmegye területén”.²⁴ Üzenetében, az elsődleges lelkipásztori eligazításokat követően, az iskola és az egyházi egyesületek munkáját tekintette legfőbb feladatnak. Alapvető szempontnak a húszéves próbát kiállt és jól bevált hitvallásos szervezetek felelevenítésénél a helyi szükségleteket tartotta. Nagy odafigyeléssel kívánta előkészíteni az Actio Catholica (Katolikus Akció) formális megalakulását. De azt már helytelenítette, ha az egyházi illetékesek (plébánosok) az újdonságok után főlöszlegesen szaladgálnak. Arra szólította fel őket, hogy a jelentkező „új egyesületek” propagálóit várakozásra intsék. Üzenetének záróakkordjában határozottan utasítja a papokat, hogy „kifejezett egyházhatósági ajánlás nélkül egyetlen nálunk eddig be nem vezetett szervezet, vagy egyesület működéséhez ne nyújtsanak segédkezet”.²⁵

Sándor Imre ilyenszerű fellépését az előző hónapokban megnyilvánuló, úgynevezett tolakodások válthatták ki. Az Erdélyi Katolikus Nőszövetség elnöknője, gróf Bethlen Györgyné 1940. október 29-én kelt levelében tudatja a helytartóval, hogy

²³ GyÉL Helyhatóság Fond. Num. 79–1940.

²⁴ *Sándor Imre*: Körlevél. A kolozsvári Püspöki Általános Helytartóság Közlönye, 1940. október 30. 5.

²⁵ *Sándor I.*: Körlevél i. m. 6.

a vidéki nőszövetségi szervezetek panaszkodnak a budapesti egyesületi központokra, mert azok a legkülönbözőbb kérésekkel halmozzák el őket, s körükből tagokat gyűjtenek. Fennáll az a veszély, hogy az erdélyi női társadalmi munka széttagolódik. Az egységes katolikus munka érdekében felkérte Sándor Imrét: figyelmeztesse a plébánosokat a helyes katolikus álláspontról, és utasítsa a női egyesületeket, hogy semmiféle közömbös egyesülethez ne csatlakozzanak, s minden pesti kezdeményezés ügyében forduljanak tanácsért a Katolikus Nőszövetség kolozsvári központjához. Sándor Imre az elnöknő előterjesztését köszönettel fogadta, és a legelső *Közlöny*ben ennek szellemében intézkedett.²⁶

A „felszabadulás” utáni magatartást, a gyors és mindent akarás hozzáállását jól tükrözi Vitéz Pintér József magyar királyi kormányfőtanácsos, a magyarországi Katolikus Agrárfűzési Legényegyletek Országos Szövetsége ügyvezető elnöke 1940. október 30-án kelt levele Sándor Imréhez. Pintér a helytartó megkerülésével előzetes megbeszéléseket folytatott Bálint József országgyűlési képviselővel, a kolozsvári Legényegylet igazgatójával. Amikor a december 8-ára tervezett kolozsvári nagy legényegyleti találkozó megrendezésének engedélyezését kérték, kész tények elé állították a helytartót. Sándor Imre engedélyezte a Kolozsvárra betervezett legényegyleti ünnepség megtartását, mert értékelte a Legényegylet mozgalmát, de az eljárási módozatot már nem tudta tolerálni. Bálint József legényegyleti igazgatónak felhívta a figyelmét, hogy a jövőre nézve tartózkodják attól, hogy kifejezett tények elé állítsa őt.²⁷

²⁶ GyÉL Fond. Helytartóság, Num. 414–1940.

²⁷ GyÉL Fond. Helytartóság, Num. 429–1940.

Sándor Imre november 6-án regisztrálta a Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezetének Értelmiségi Tagozata írásbeli megkeresését, melyben Észak-Erdély egész területére engedélyt kért a mozgalom népszerűsítésére, különösen a helyi csoportok megalakításának támogatására. A helytartó elvben nem zárkózott el a kérés elől, de türelmi időt kért: „mihelyt a szociális szervezkedés terén felmerülő új szükségletekről tájékozódni tudunk, készséggel adok támogatást. [...] Most egyelőre a nálunk próbát állott, de az utolsó években erőszakkal megbénított szervezeteink újjáélesztésén dolgozunk.”²⁸ Válaszából egyértelműen kiviláglanak megfontolt és tervszerű meglátásai, és tegyük hozzá: az egyházi mozgalmi élet iránti teljes elkötelezettsége. A Magyar Dolgozók Országos Hivatásszervezetének sem kellett sokáig várnia, mert Sándor Imre már december 4-én engedélyezte, hogy a gyulafehérvári egyházmegyében megalakuljon és megkezdhesse munkáját.²⁹

*

A beállt politikai fordulat után Sándor Imre helytartó – konzultálva Márton Áron püspökkel – dr. Dávid László egyetemi hitszónokot bízta meg, hogy a pápai szociális enciklikák szellemében működő újszerű munkásmozgalmakat (KALOT és EMSZO) tanulmányozza, és azok megvalósítási lehetőségeit az egyházmegye számára dolgozza ki. Mindkét mozgalom országos egyházi tanácsadói (Nagy Töhötöm és Freesz József) 1940. szeptember 15-én, Horthy Miklós kolozsvári bevonulásakor eljöttek Kolozsvárra, és a nagy ünnepség árnyékában sikerült megbe-

²⁸ GyÉL Fond. Helytartóság, Num. 473–1940.

²⁹ GyÉL Fond. Helytartóság, Num. 86–1940.

szélést folytatniuk Napholcz Pál kinevezett szatmári püspökkel és a megbízott Dávid Lászlóval. Megállapodtak, hogy mindkét mozgalom erdélyi megindítása nagyon sürgős, mert „világnézetiileg tőlünk távolálló, sőt ellenséges csoportok már megkezdték az erdélyi területeken munkájuk beindítását”. Ennek módozatát is leszögezték: központi előadók főesperesi körzetekben papi és tanítói csoportok számára ismertetik a mozgalmak célját és működését.³⁰ Sándor Imre örömmel vette Dávid Lászlónak a KALOT és az EMSZO ügyében kifejtett fáradozását, „támogatja a mozgalmak mielőbbi erdélyi letelepítését, s az előadókat készséggel meghívja”.³¹ 1940. október 27-én írt levelében örömét fejezte ki, hogy Nagy Töhötöm beindítani szándékszik Erdélyben a KALOT-mozgalmat.³² Ugyancsak örömet járult hozzá, hogy az Erdélyi Szociális Szervezet munkabizottságában a meglévő katolikus egyesületek közreműködjenek.³³

A KALOT igazi erdélyi központja Csíksomlyó lett, itt szervezték meg az erdélyi KALOT Székely Népfőiskolát, melynek kezdettől nagyon aktív és felkészült igazgatója Magyar Ferenc volt. Az iskolaigazgató rendszeres és bizalmas kapcsolatot tartott fenn a kolozsvári Helynökséggel. Sándor Imre kifejezetten támogatta a Székely Népfőiskolát, megnyitóján (1941. november 30.) személyesen vett részt.³⁴

Egyházmegyei szinten nagy lelkesedéssel fogadták a modern lelkipásztorkodás egyik legkomolyabb támaszát,

³⁰ *Dávid László* 1940. szeptember 17-én kelt levele a Helytartóságnak. GyÉL Fond. Helytartóság, Num. 31–1940.

³¹ Sándor Imre válaszelevele Dávid Lászlónak. GyÉL: Fond. Helytartóság, Num. 31–1940.

³² GyÉL: Fond. Helytartóság, Num. 257–1940.

³³ GyÉL: Fond. Helytartóság, Num. 181–1940.

³⁴ GyÉL Fond. Helytartóság, Num. 3229–1941.

a KALOT korszerű mozgalmát, csak annak gyakorlati kivitelezésével voltak gondok – a megfelelő vezetőréteg hiánya és a papság körében a kezdeti lelkesedést felváltó részvétlenség miatt.³⁵ Mindezek ellenére a csíksomlyói Népfőiskolán beindított tanfolyamok eredményesen működtek. Magyar Ferenc igazgató helyzetfeltáró levelére Sándor Imre személyesen is és hivatalosan is reagált. Bizalmas hangú személyes levelében a KALOT ügye iránti elkötelezettségét érzékelhetjük: „Gondolom, nem is kell mondanom, hogy teljes megértéssel támogatom a mozgalmat, de éppen ezért óhajtanám, hogy az emberek ne csak parancs alapján, hanem lelkesedésből vállalják a megbízatásokat.” Hivatalosan pedig a *Közlöny*ben a papságot próbálta meggyőzni a szervezet fontosságáról, és őket együttműködésre szólította fel. „De magunk sem lehetünk annyira rövidlátók, hogy más törekvések által félretenni engednők azt a mozgalmat, amely ifjúságunkat a letargiából elsőnek rántotta fel s amely a magyar katolicizmusnak a Szentszék által is dicsérettel kiemelt büszkesége, s meglehet, hogy menedéke lesz a jövőben.”³⁶ Sajnos azonban nemcsak a papság lanyhaságával, hanem a világi vezetőség közömbös magatartásával is számolni kellett. Csíkszeredában a helyi állami szervek nem vettek tudomást a Népfőiskoláról. Lajos Balázs egyházmegyei igazgató 1943. október 30-án Sándor Imrének írt levelében sommásan meg is fogalmazza: az állami hatóságoknak „nemcsak a KALOT, hanem sokaknak a katolikus gondolkozás is új”. Szerinte a szervezet vezetőségének megújításába a ferences atyákat is be kell vonni, mert őket az állami emberek is másképpen kezelik: „a barátoknak minden ajtó nyitva

³⁵ Vö. Magyar Ferenc 1942. január 28-án kelt levele Sándor Imre püspöki helytartónak. GyÉL Fond. Helytartóság, Num. 462–1942.

³⁶ Sándor Imre: Körlevél valamennyi Ft. Főesperesi Hivatalnak. GyÉL Fond. Helytartóság, Num. 462–1942.

a megyei és összmagyar életben. A KALOT-tal senki komolyan szóba sem áll, ha a barátok be nem mutatják, be nem vezetik.” Ezért is kap főszerepet, helyettes igazgatói kinevezést P. Hajdú Leánder csíksomlyói házfőnök, aki eddig is, minden kinevezéstől függetlenül sokat tett ebben az ügyben: „azonosította magát a KALOT-tal”.³⁷

1943 novemberétől új vezetői gárdával új lendületet nyert az erdélyi KALOT. Erről árulkodik a szervezet 1943/1944. évre készített Székelyföldi munkaterve,³⁸ melynek nagyobb részét sikerült is gyakorlatba ültetni, míg a program másik részét az előállt politikai fordulat és háború szakította félbe.

*

Sándor Imre az 1940-es politikai fordulat után szorgalmazta az egykor általa is vezetett Erdélyi Római Katolikus Népszövetség magyar jogszabályok szerinti átszervezését. A Népszövetség két évtizeden keresztül anyagi és egyéb nehézségek mellett mindig kereste a keresztény magyar lelket Erdélyben: vigasztalt, bátorított, összegyűjtött, irányt szabott, vezéreszméket adott, az elméletet az élettel kapcsolta össze, kiállt a nemzeti eszme fennmaradása mellett. Ennek a küzdelemnek volt aktív részese a harmincas években Sándor Imre, most pedig az újjászervezésének lett legfőbb irányítója. Fájdalmas volt, hogy a Népszövetség az egyházmegye kettészakítása miatt elveszítette tagozatainak egyharmadát (304 vidéki tagozatból 114 tagozat maradt Dél-Erdélyben).³⁹

³⁷ Lajos Balázs madéfalvi plébános magánlevele Sándor Imre helytartónak. GyÉL Fond. Helytartóság, Num. 3429–1943.

³⁸ A Munkatervet lásd GyÉL Fond. Helytartóság, Num. 1950–1943.

³⁹ *Bálint J.*: Az erdélyi Róm. Kat. Népszövetség i. m. 5.

A Dél-Erdélyben maradt intézőbizottsági tagok már 1940. október 4-én értekezletet tartottak Márton Áron püspök jelenlétében, s hogy az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Romániában már elismert jogi személyiségét megőrizhesse, az alapszabály módosítását (Kolozsvár helyett Gyulafehérvár lett a központ) a gyulafehérvári törvényszéken bejegyeztették a Magyarországhoz vissza nem tért területen lévő tagozatok tovább működtetése céljából. Függetlenül maradt viszont a visszatért területek három egyházmegyéjében az Erdélyi Népszövetség sorsa.

A Népszövetség intézőbizottsága először 1940. október 15-én tárgyalta Kolozsváron a szövetség ügyét az új helyzetben, majd 1941. május 13-án ismételten megvitatták az Erdélyi Népszövetség fennmaradásának vagy az anyaországi központhoz való csatlakozásának kérdését. Az intézőbizottság keretén belül két álláspont alakult ki, egyesek az önállóság mellett kardoskodtak, mások a csatlakozást szorgalmazták. Sándor Imre a múlt tanulságát is figyelembe véve a maga részéről szívesen támogatta minden olyan kezdeményezést, mely alkalmas formában a szorosabb kapcsolódást és együttműködést teszi lehetővé.⁴⁰ Szükségesnek tartotta annak megfontolását, hogy az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség egyesüljön a magyarországgal, ami elmaradt, mert az Erdélyi Népszövetség továbbra is megőrizte autonómiáját, de szoros összeköttetést tartott fenn a budapesti Kat. Népszövetséggel.⁴¹

⁴⁰ Sándor Imre levele az Erdélyi Róm. Kat. Népszövetség Elnökségének. GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 1132–1941.

⁴¹ *Bálint J.*: Az erdélyi Róm. Kat. Népszövetség i. m.

*

1940. december 8-án az Actio Catholica igazgatója, Mihalovics Zsigmond elérkezettnek látta az időt, hogy a mozgalom Erdélyben is megkezdje munkáját. Sándor Imre is kifejezetten óhajtotta a Katolikus Akció meghonosítását, de egyelőre időt kért. Úgy ítélte meg, hogy a politikai változás első napjaiban a lelkipásztorkodó papságot teljesen lekötik a beindított mozgalmak, s amíg azokban bizonyos stabilitás nem áll be, addig a papság egy újabb kezdeményezést nem fog támogatni.⁴² Az Actio Catholica erdélyi megszervezésére két év múlva került sor, melynek kivitelezője Sándor Imre helytartó volt. Remélte, hogy ezzel megoldódnak az utóbbi években felmerült gondok a Népszövetség és az obszerváns ferencesek által vezetett Szent Kereszt Hadserege katolikus népi egyesület között, megszűnik a katolikus egyesületi tevékenységek egymást keresztezése.⁴³ Felhívta a plébánosok figyelmét, hogy mivel az AC anyaországi szervezete az egyházközségeken épül fel, fordítanak gondot arra, hogy „az egyháztanácsosokban a katolikus feladatok iránti érdeklődést még fokozottabban felkeltsék, őket munkavállalásra készítsék és mindenek alapjaként a lelki élet gyakorlataiba mindinkább bevezessék”.⁴⁴ 1942. október 1-jén kér felhatalmazást Márton Árontól, hogy a következő munkaév folyamán az Actio Catholica egyházmegyei szervezését elvégezze, amihez meg is kapta az engedélyt.⁴⁵ Az Erdélyi Katolikus Akció nem akart új egyesületeket alapítani, hanem a már meglévő ala-

⁴² GyÉL Fond. Helytartóság, Num. 777–1940

⁴³ *Marton József: A gyulafehérvári római katolikus egyházmegye a 20. században.* Csíkszereda 2014. 145.

⁴⁴ *Sándor I.:* Körlevél i. m. 6.

⁴⁵ GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 3005–1942.

kulatokat és szervezeteket kívánta egybefogni és egységesen irányítani. A működő egyesületekről az Actio Catholica országos elnöke, Mihalovics Zsigmond nyilatkozott elismerően: „Erdély a hitbuzgalomból, hitvallásból s nemzeti érzésből vizsgát tett. [...] Ha az Actio Catholica a laikus világtól öntudatot, önérzetet, helytállást, hitvallást és bátor cselekvést kíván, mindez megvolt és megvan Erdélyben.”⁴⁶ Mi pedig toldjuk meg azzal a megállapítással, hogy ebben nem kis szerepet játszott Sándor Imre.

1943-ban a helytartó dr. Faragó Ferenc teológiatanárt nevezte ki az Akció igazgatójává, aki a főesperesi kerületekben és az egyházközségekben már az első évben kiépítette az AC szerveit. Az egyházmegyei központi szakosztályok az erdélyi helyzetnek és szükségletnek megfelelően készítették el az országos programot. A mozgalom új havilapját (*Új Erdély*) a Katolikus Akció az egyházmegye legtávolabb eső részébe is eljuttatta.⁴⁷

*

Az Erdélyi Római Katolikus Nőszövetség legszebb éveit Sándor Imre helytartósága alatt élte. A gróf Bethlen Györgyné elnökletével vezetett, de kifejezetten a Szociális Testvérek Társasága által működtetett Nőszövetség központi és helyi szervei átfogták mind a négy erdélyi egyházmegyét. Sándor Imre helytartó már csíkszeredai hittanárként megismerte a frissen alakult kongregációt és belekapcsolódott a szociális szellemű munkába, helytartóként viszont megkülönböztetett módon támogatta minden kezdeményezését. A Szociális Testvérek Tár-

⁴⁶ *Mihalovics Zsigmond*: Erdély és az Actio Catholica. Erdélyi Tudósító 20. (1941) 4. sz. 39–40.

⁴⁷ *Faragó Ferenc*: Erdélyi Katolikus Akció és az egyesületek. *Új Erdély* 1. (1944) 1. sz. 19–20.; *Uő.*: Indul az erdélyi Akció Katolika. Erdélyi Tudósító 21. (1942) 11. sz. 168–170.

sasága megalakulásának huszadik jubileumán, a Trianon utáni helyzetre is utalva írta: „Nem felejthetjük el, hogy a kisebbségi élet magárahagyatottsága kezdetén, amikor az egyházi élet lendületével kellett átsegítenie népünket s még inkább annak vezetőségét a holtpontra, a Társaság tagjai ébresztették és állították talpra elsőnek az elkábult és elszibbadt erőket.” Továbbá röviden és tömören jellemezte munkájukat: „Mindent megpróbáltak akkoron sajtóval, előadásokkal, levelezéssel, utazással, tanulmányi napok szervezésével, ami öntudatot és erők összefogását jelenti. [...] Csíkszeredától Nagyváradig, Temesvártól Szatmárig, keresztül-kasul Erdély és a Kapcsolt Részek városain és falvain érzékeny idegszállait vetették a katolikus életnek.” Értékelő beszámolójában külön kiemelte, hogy a szociális testvérek munkája tisztaságát nem lehet kétségbe vonni. Tevékenységük feddhetetlenségének tudatában még a csendőrszuronyok sem tartották vissza őket a csíksomlyói Ezer Székely Leánynapok megtartásától. A világi hatalom gáncsoskodása ellenére jó pásztori lelkülettel utánanyúltak a nagyvárosok s magának Bukarestnek fertőjében veszendőbe induló lelkeknek. Vallásos szervezeteiket olyan lelkülettel és étellel mentették át 1940 utánra, hogy azok elégségesnek és jónak tarthatók, mert a Társaság tagjait a föld színét megújító Lélek hatotta át.⁴⁸ Erdélyben a szociális testvérek vezették és tevékenyen részt vettek a Katolikus Női Misszió Szervezetek, az Erdélyi Katolikus Nőszövetség Hitéleti Szakosztálya, az Erdélyi Katolikus Nőszövetség Ifjúsági Szakosztálya, az Erdélyi Katolikus Nőszövetség Dolgozó Leány Szakosztálya, a Kaláka hitvallásos egyesületek életében.⁴⁹ A katolikus női tábor szervezeteit irányító és végző

⁴⁸ GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 1053–1943.

⁴⁹ GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 1950–1943.

testvérek értékelését legkifejezőbben állami megszüntetésük után egy sokatmondó számmal érzékeltethetjük: a kommunista börtönökben összesen 113 évet és 5 hónapot raboskodtak.⁵⁰ Az egyház keretén belül végzett szolgálatuk mellett fő bűnük az volt, hogy 1945–1950 között is szoros kapcsolatot ápoltak Sándor Imrével és Márton Áronnal.

✱

Sándor Imre püspöki helytartó rendszeres kapcsolatot épített ki a budapesti állami szervekkel és a magyarországi hitvallásos mozgalmak központi vezetőségével. Tudatában volt annak, hogy a különféle rendezvényeken való megjelenésével, előadásával és írásával a reábízott erdélyi római katolikus hívő népet képviseli. Ennek érdekében készségesen állt szolgálatába az őt megkereső állami és egyházi mozgalmak képviselőinek.

Horthy Miklósné a Női Önkéntes Honvédelmi Munkaszolgálat vezetőjeként hálás köszönetét kifejezve további támogatást kért Sándor Imrétől is, akárcsak a magyar egyházak püspöki karától. Sándor Imre ezután tisztelettel megküldte a főméltóságú asszonynak ebben a tárgyban a plébánosok számára kiadott rendelkezését, és megígérte, hogy a maga részéről mindent megtesz a mozgalom sikeréért.⁵¹

Salkaházi Sára, a Katolikus Dolgozó Leányok és Nők Országos Szövetsége központi vezetője tisztelettel küldte meg Sándor Imrének a Szövetségük évi munkajelentését azzal a kéréssel, hogy mozgalmukat továbbra is jóindulatában részesítse.

⁵⁰ *Bíró Mária*: A Szociális Testvérek az Egyház szolgálatában. In: Minden kegyelem. A 65 éves Jakubinyi György érsek köszöntése. Szerk. Marton József – Oláh Zoltán. Bp.–Kolozsvár 2011. 551–559.

⁵¹ GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 3176–1942.; 3355–1942.

Salkaházi a terv részletezése előtt reménykeltő meglátásait összegezte. Az egy év múlva a vértanúság pálmáját elnyerő szociális testvér gondolatait érdemes felidézni: „A sorsdöntő idő, amelyben élünk, újra erős indítást ad nekünk a dolgozó nőtestvérek katolikus alapon való megszervezésére. Hisszük, hogy a szélsőséges irányzatok között az Egyház irányítását elfogadó, nemzeti alapon álló, katolikus szervezetekbe tömörült munkásság lesz a jelenben és a közeljövőben is a béke és rend biztosítója.” 1943. augusztus 27-én kelt levelében a tanonc- és segédleányotthonok további létesítésének tervét mutatja be a püspöki általános helynöknek, s kéri, hogy a tanoncleányotthon ügyét a Diákház akció célkitűzései közé vegye fel és támogassa.⁵²

Sándor Imre nemcsak a „kellemes” ügyek felkarolását vállalta magára, hanem sokszor kellett tollat ragadnia a szociális mozgalmak keretén belül a katolikusokat ért diszkriminációk miatt is. Például Kádár Levente belügyi államtitkárt bizalmasan tájékoztatta (1943. május 21.) a helyi közigazgatási szervek visszaéléseiről Kolozs és Szolnok-Doboka vármegyében az ONCSA szervei által végrehajtott juttatások és telepítések során.⁵³ Az erdélyi magyarság kulturális és közgazdasági intézménye, az EMKE közgyűlésére írásban fogalmazta meg elvi és tárgyi kifogásait. Munkájukat már-már úgy értékeli, mint a budapesti kormánytényezők és az egyházi szervezetek közé ékelődött bürokrata szervet, mely a „nekünk szánt segélyek egy részét felemészti, az ügyek menetét lassítja, és vezetésének elveiben más szempontokat érvényesítve terveinket keresztezi”. A konkrét visszaélések sorában többek között felemlgette, hogy az 1942. évben a szóránymagyarság gyerekeinek nyaraltatását az EMKE „tönkretette

⁵² GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 2797–1943.

⁵³ GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 1632–1943.

azzal, hogy minden lében kanál lévén kezébe vette”.⁵⁴ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak bepanaszolja (1943. június 2.) a magyar állami pénzen szervezett gyermeknyaraltatás kapcsán, hogy az elmúlt két nyáron igen nagy visszatetszést keltett a Szolnok-Dobokai és Beszterce-Naszód vármegyékben élő katolikus hívők között, hogy „a nagy nyilvánosság előtt úgy szerepelt a nyaraltatás, mint a protestáns egyház akciója és annál inkább ért minket a vád, hogy mi is miért nem törődünk saját híveinkkel”. Ezért megbízta az Erdélyi Katolikus Nőszövetséget, hogy kellő időben tegye meg az előkészületeket a rászoruló katolikus gyermekek 1943. évi nyaraltatásának előkészítésére. A kezdeményezés nagy támogatót kapott báró Apor Vilmos győri püspök személyében, aki lehetővé tette, hogy 560 gyermeket a Dunántúlon, jómódú katolikus családoknál nyári tartózkodásra elhelyezhessenek. Sándor Imre kérte a minisztérium I. főosztályát, hogy a nyaraltatás céljaira előirányozott pénz katolikusokat megillető hányadát 1943-ban rendelkezésükre bocsátani szíveskedjék.⁵⁵ A nyaraltatás sikerült, bár Apor Vilmos püspök Sándor Imre helynöknek írt levelében a szervezés munkájának „tökéletlen” voltát emlegeti fel. Viszont örömmel állapítja meg, hogy „a gyermekek iránt általában nagy szeretet nyilvánult meg”.⁵⁶ A gyermeknyaraltatásra vonatkozó jelentésekből megtudhatjuk, hogy a győri egyházmegye területén 53 plébánián 351 erdélyi szórványban élő gyermeket vállaltak nyaraltatásra. A papság és a hívek nagy szeretettel várták a gyerekeket, és mindenütt a

⁵⁴ Sándor Imre 1943. november 7-én az EMKE közgyűlésére benyújtott írásbeli indítványát. GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Szám nélkül, 1973. sz. doboz.

⁵⁵ GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 906–1943.

⁵⁶ Báró Apor Vilmos levele, 1943. szeptember 29. Győri Püspökség Num. 1932–1943. Lelőhely: GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 906–1943.

legjobb bánásmódban és ellátásban részesítették őket.⁵⁷ Sándor Imre 1943. október 18-án kelt levelében köszönetét fejezte ki báró Apor Vilmos püspöknek és „mindazoknak, akiknek a sikerben részük volt”.⁵⁸

✱

A gyermeknyaraltatással egy időben, 1943. augusztus 28-án Győrben tartotta tanácskozását a KALOT-EMSZO és Hivatás-szervezetek Munkaközössége, melynek egyházi tanácsadó tisztségét báró Apor Vilmos püspök vállalta. Kovrig Béla egyetemi rektor, a Munkaközösség vezetője tisztelettel meghívta Sándor Imrét is. A püspöki helytartó postafordultával válaszolt: „F. hó 7-én kelt szíves meghívására jelentem, hogy a jelzett tanácskozáson részt veszek.”⁵⁹ Úgy ítélte meg, hogy nem maradhat el arról az értekezletről, mely a megboldogult gróf Teleki Pál miniszterelnök szellemében a szociális kérdések megoldását vállaló katolikus erők összegyűjtését célozza és az egységes gondolkodást kialakító munkatervet kívánja összeállítani.⁶⁰

Sándor Imre győri jelenléte csak tovább erősítette báró Apor Vilmos püspökkel való barátságát. A püspök október 3-án véleményezésre megküldte Sándor Imrének az országos Katolikus Népszövetség megújulási programját, a Pro memoriát. Sándor

⁵⁷ *Dávid László* 1943. október 14-én kelt Észrevételek a gyermeknyaraltatására vonatkozóan a győri egyházmegyei hatósághoz beküldött jelentések alapján c. összegzésében pontosította az Apor püspök által is felelőlegesen szervezési gondokat (az odautazással kapcsolatos összevisszaságokat). Rámutatott arra, hogy mindezt az erdélyi EMKE szervezet elnöki osztályának toladó beleavatkozása okozta. GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 906–1943.

⁵⁸ GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 906–1943.

⁵⁹ Sándor Imre válaszelevele, kelt 1943. augusztus 9. GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 2548–1943.

⁶⁰ GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 2548–1943.

Imre előbb az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség vezető bizottsági tagjai véleményét gyűjtötte be, s mellékelve megküldte a győri püspöknek azzal a megjegyzéssel, hogy a közölt véleményekkel nem azonosul. Mivel nem ismerte részletesen az Országos Katolikus Népszövetség jelenlegi helyzetét, nem is vállalkozott érdemlegesen véleményt formálni a Pro memoria pontjaira nézve, csupán néhány észrevételét fogalmazta meg, amelyek viszont Sándor Imre Népszövetség iránti elkötelezettségéről árulkodnak. Meglátásait általános elvvel indítja: „A mechanikai szerkezetek elkopnak és új élő szervezetek megöregszenek. Az egyesületi életre is áll ez a törvény. Csak az a szervezet tud ifjú és aktív maradni, amelynek a változatlan elvek fenntartása mellett van elég rugalmassága ahhoz, hogy a változó körülményekhez alkalmazkodjék. Céljatévesztett dolog a fájdalmas panasz a fellendült egyesületi élet, sőt az A. C. ellen. Az A. C. nem egyesület. Viszont felnőtt férfaink tábora, különösen falun ma sincs egyesületekbe szervezve.” A ténymegállapítások és elvek rögzítése után pontosítja a további tennivalókat: „Vegye számba a Kat. Népszövetség a még ellátatlan munkateret, ha kell, módosítsa ahhoz szabályzatát, lépjen érintkezésbe más kat. szervezetekkel, kérje az A. C. irányítását és induljon munkába. A régi egyeduralomnak nevezhető állapot ideje elmúlt. Viszont, ha bármely részletmunkát szépen végez, élni fog és becsülete lesz.” Nem kerüli meg a három éve vajúdó kérdést: a két (országos és erdélyi) Népszövetség egyesítésének ügyét. „Ami az Erdélyi Kat. Népszövetséggel való munkaközösséget illeti, jelenleg nehéz [az egyesítés], mert ez [ti. az erdélyi] különösebb működést nem fejt ki, éppen az említett ok miatt, hogy a hazatértünkkel változott viszonyokhoz való gyors alkalmazkodást elmulasztotta. Ha azonban idejében megfelelő munkatervvel újjáalakul az

Országos Katolikus Népszövetség, becsatlakozunk.”⁶¹ Apor Vilmos húsz nap leforgása alatt nem egy, hanem két válaszlevelet küldött Sándor Imrének. Az elsőben hálásan megköszönte az Erdélyi Katolikus Népszövetség vezetőségének a Pro memoriájára adott észrevételeit és külön neki azt, hogy közölte saját véleményét is. Válaszához mellékelte Serédi Jusztinián bíboros nyilatkozatát a Katolikus Népszövetség jelentőségéről, melyet a magyar Actio Catholica megalakulása után – 1935-ben – mondott. A győri püspök nagyon örülne, ha „az Országos Katolikus Népszövetség tervbe vett megújítása az Erdélyi Katolikus Népszövetség elismerésével találkozni és azt eredményezné, hogy a két egyesület egyelőre munkaközösségbe lépne, később pedig teljesen egyesülne.”⁶² Apor püspök második levele bizalmas jellegű, de úgy gondolom, hogy közlése 75 év távlatából nem kegyeletsértő. Sándor Imrét méltatta arra, hogy bizalmasan megossza övele elképzeléseit a háború utáni helyzet alakulásról és feladatokról. Az 1943. december 17-én kelt – sok mindenről árulkodó – levélből csak a fontosabb részeket közlöm. „A Katolikus Népszövetségre vonatkozó közléseim folytatásaként legyen szabad a Katolikus Népszövetségnek a háború befejezésekor vállalandó feladatkörére – mint finis proximusra [legközelebbi célra] – felhívnom Méltóságod kegyes figyelmét. Ennek a finis proximusnak a szükséges előfeltétele, hogy a katolikus közéleti irányzatok kibéküljenek és az az áldatlan harc, ami az utóbbi időben felütötte fejét, ne csak megszűnjön, hanem a komponens erők összetétele után hatalmas erő-rezultátummá váljon. Ez az erőrezultátum majd átsegíti a magyar gazdasági és szociális életet azon a válságon, ami a háború befejezésekor

⁶¹ GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 3107–1943.

⁶² GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 3107–1943.

feltétlenül előáll és mint zavaró körülmény jelentkezik. De ezt megelőzően a katolikus erők összevonásának egy igen nagy feladata lesz, amit az alábbiakban vagyok bátor Méltóságod nagybecsű figyelmébe ajánlani.

A háború lélektanából következik, de az afrikai és dél-olaszországi eseményekből világosan kitűnik, hogy a háború megszűnésekor megjelennek a fórumon: az *emigránsok*, a *szabadkőművesek*, az ortodox *liberálisok*, a büntudatban levő *kisebbségiek*, az egyenlőtlen jogúság terrorját a bosszúállás errorrával korrigálni akaró *zsidók*, a katolikus világnézetet a közéleti síkon soha nem akceptáló egyéb disszidens és *konjunkturális* elemek. Mindezek talán külön-külön, talán bizonyos csoportosulással úgy akarják a netán bekövetkező káoszban, a központi hatalom megszűntekor vagy meggyengülésekor Magyarország és intézményei jövőjét megváltoztatni, ahogy a magyar katolikusok megítélése szerint – a magyar alkotmány és tradíció szellemében – ezt tenni nem lehet. Ez lesz az a történelmi pillanat, amikor a magyar katolikusoknak éleslátóknak és józanoknak kell lenniük, mert ekkor dől el a magyar katolikus jövő. Ebben a történelmi pillanatban kell – esetleg parlament és rendezett központi hatalom híján – a magyar katolikusoknak jól átgondolt és precízen megfogalmazott álláspontjukat, kívánságukat, tiltakozásukat a magyar jövő felett döntő befolyást gyakorló *külföldi tényezők* előtt sürgönnyel, levéllel, gyűléssel, felvonulással félreérthetetlenül kifejezésre juttatniuk és a harcot a *belső ellenséggel* felvenniük. Erre a feladatra kell készen állniuk a Kat. Népszövetség szervezeteinek, amelyek kompetenciáját sem benn, sem kinn kétségbe vonni nem lehet, mert hiszen a kormányhatóság által láttamozott alapszabályokkal működnek, a közigazgatási nyilvántartásba fel vannak véve és a tagokról a központ nyilvántartást vezet, tehát jogilag minden

előfeltétele megvan annak, hogy véleménynyilvánításukat figyelembe kell venni. Véleménynyilvánításunk, követelésünk, tiltakozásunk annál nagyobb súllyal esik latba, minél több szervezet, minél több tag vesz abban részt.” Az idézett sorokból kiviláglik Apor Vilmos püspök azon meggyőződése, hogy Magyarország a világháború után is demokratikus jellegű állam marad, ahol törvényes keretek között tovább működhetnek az egyházi szervezetek. Érzékelte ugyan az egyházat fenyegető veszélyt, de azt már nem tudta elképzelni, hogy az olyan nagyméretű lesz.

A levél második részében Sándor Imrét biztatja, hogy a Katolikus Népszövetség újjászervezését legkésőbb 1944. február végéig fejezzék be a gyulafehérvári egyházmegyében is. Sándor Imre a bizalmas jellegű levélre tisztelettel jelenti, hogy az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség igazgatóságát már felszólította az újjászervezésre. Ha ez sikerül, nem gondolja másképpen, „mint az Országos Katolikus Népszövetséggel karöltve”.⁶³ 1944. január 25-én kelt levelében Apor püspök reménykedően nyilatkozik: „Nagyon örülnék, ha az a gondolat, ami a Katolikus Népszövetség szervezéséhez fűződik és a mi hazánk és egyházunk hathatós védelmét akarja szolgálni, a legtokéletesebben megvalósulna.”⁶⁴ A vértanú püspök elgondolása nem valósulhatott meg sem Magyarországon, sem Erdélyben a szovjet típusú rendszer bevezetése miatt. Egy év múlva (1945. április 24.) Sándor Imre a győri székeskáptalannak címezve írja Kolozsvárról, hogy „Őszinte megilletődéssel vettük, mi erdélyi katolikusok is, a szomorú hírt [...] br. Apor Vilmos püspök úrnak tragikumában is szép és tiszteletet ébresztő haláláról. A fájdalomban [...] annál inkább részt kívánunk venni, mert nemcsak eredeténél, hanem ügyeink irán-

⁶³ GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 3107–1943.

⁶⁴ GyÉL Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 3701–1943.

ti érdeklődésénél fogva a magunkénak is éreztük Őt. A magunk aggodása a nehéz próbákat ígérő jövő miatt nem tarthat vissza attól, hogy az árván maradt egyházmegye szükségleteiért is imádkozzunk és egyben kérjük az Úr Jézust, a legfőbb Pásztort, hogy az Ő hűséges szolgájának adja meg a szent kereszt erejében bátor és hűséges lelkek jutalmát.” Márton Áron püspöknek („aki talán még nem is kapott értesítést a hírről”) és egyházmegyéjének nevében fejezi ki őszinte részvétét.⁶⁵

*

A kolozsvári püspöki Általános Helytartóság 1945. május 19-én szűnt meg. Márton Áronhoz fordulva Sándor Imre lemondott az általános helynöki és kanonoki címeiről.⁶⁶ Szeretett volna egészen visszavonulni egy kisebb plébániára, ahol nincs annyira az állami hatóságok szeme előtt. Levelében a székelyföldi nagy paphiányra hivatkozik, ahol a hívek ezrei várják a lelkipásztort. Azt is hozzáfűzte, hogy a hívek körében többet tudna használni, mint a Gyulafehérvárra való visszatérésével, ahol a román nyelvben való járatlansága is gondot okozna. Hálásan megköszöni püspöke beléje helyezett bizalmát, bármely döntését készséggel fogadja és óhaját parancsnak tekinti.⁶⁷

Sándor Imre nem véletlenül mondott le kanonoki stallumáról, és Márton Áron sem véletlenül hagyta meg a kanonoki, illetve egyelőre az általános helytartói megbízatásában. A püspöknek a székeskáptalanban bizalmi emberekre volt szüksége, mert keserű tapasztalatai voltak e központi egyházi szervével. Püspöksége idején a káptalan tagjai között még inkább erősödött a feszültség

⁶⁵ GyÉL: Kolozsvári Helyhatóság Fond. Num. 2952–1944.

⁶⁶ GyÉL: Num. 973–1945.

⁶⁷ GyÉL: Kolozsvári Helyhatóság Fond. Sz. n. 1979. doboz.

és feléje a bizalmatlanság. A püspök nagyon jól ismerte dr. Fejér Gerő kanonok intrikus megnyilvánulásait, bajkeverő szerepét. Fejér kanonok Budapesten tanult és doktorált, nagy műveltségű, egyházjogban járatos, kiváló gazdasági érzékkel rendelkező papi méltóság volt. Kétségtelen, jelentős munkát fejtett ki a gyulafehérvári főgimnázium és papi szeminárium keretén belül. 1920-tól volt a székeskáptalan tagja. De pápai prelátusként úgy ítélte meg, hogy papi karrierjében nem érte el a csúcst, minden szinten – önmagát kivéve – az Egyházmegyei Hatóság, a Státus, a Székeskáptalan munkáiban a hibákat kereste, kritizált és vádaskodott. Életének utolsó évtizedében ő kezdeményezte a kommunistákkal való együttműködést, és részt is vett az első nagy békegyűlésen Marosvásárhelyen 1950. április 27-én. 1948-ban visszavonult szülőfalujába, Csíkszépvízre, de onnan is tovább folytatta áskálódásait haláláig (1958).

Dr. Fejér Gerő „farizeusi igazságosságát” előbb Márton Áronnal érezte. A súlyos beteg Vorbuchner Adolf püspök az évek óta húzódó kolozsvári plébánosi ügyet mielőbb rendezni szerette volna. Miután (1938. augusztus 14.) a kolozsvári Szent Mihály Plébánia képviselőkerülete Márton Áront egyhangúan plébánossá választotta, folyó hó 21-én Vorbuchner megyés püspök kinevezte a kolozsvári Szent Mihály-plébánia plébánosának, és az ezzel együtt járó „kolozsmonostori levéltár őre kanonok”-nak. Fejér Gerő a kinevezés ellen tiltakozott és bejelentette, hogy nem vesz részt Márton Áron kanonoki beiktatásán. Ugyanez történt 1940-ben Sándor Imre általános helynök kanonoki kinevezésekor is. A püspöki döntést Zomora Dániel nagyprépost örömmel fogadta, és Sándor Imrét 1940. május 25-én beiktatta kanonoki stallumába.⁶⁸ Fejér Gerő pedig elkezdte az

⁶⁸ GyÉL Székeskáptalani Fond. Num. 181–1940.

általa igazságosnak vélt támadásait. Nagy papírháborúját akkor indította el, amikor Márton Áron 1940. május 24-én értesítette a székeskáptalant, hogy Sándor Imre kanonokot, tekintettel általános helynöki teendőire, fölmenti a kórus kötelezettsége, valamint a káptalani gyűléseken való részvétel alól.⁶⁹ Fejér Gerőt „lehangolta” a püspök újabb „kivételt tevő” intézkedése, személyes levélben azt is felemlgette, hogy Sándor Imre fizetését nem mint általános helynök, hanem mint kanonok kapja. Felszólította Márton Áront döntésének revideálására.⁷⁰ A székeskáptalan – természetesen nem egyöntetűen – Sándor Imre kanonoki kötelezettség alóli felmentése ügyét akkor sem hagyta abba, amikor bekövetkezett az egyházmegye kettéválása, és Sándor Imre eltávozott Kolozsvárra. Az 1940. október 3-i káptalani gyűlésen Zomora Dániel nagyprépost hiába bizonyította a jelen levő kanonokoknak, hogy Márton püspöknek Sándor Imre kinevezésénél „nem volt szándékában a káptalan meghallgatását mellőzni”, de mivel első esete volt, hogy a kanonoki kinevezést Rómába kellett felterjesztenie, maga sem volt egészen tisztában az adminisztratív ügy menetével. Fejér Gerő a püspöknek szánt nyolcoldalas, kioktató jellegű beadványával bár a nagyprépost nem értett egyet, mégis kénytelen volt felterjeszteni. A püspök kivárt, bekérte 1920-tól kezdve a káptalani jegyzőkönyveket, s megígérte, hogy nyugodtabb időszakban fog válaszolni a kritikus hangú beadványra. Közben Fejér Gerő kivont karddal továbbra is mindenkit vagdosott, például Zomora nagypréposttal szemben kártérítési pert indított a S. Congregatio Concilii szentszéki hivatalnál. Rekurzusát Róma azonban visszautasította.⁷¹ A káp-

⁶⁹ GyÉL Num. 1526–1940.

⁷⁰ GyÉL Székeskáptalani Fond. Num. 178–1940.

⁷¹ GyÉL Num. 968–1941.

talani gyűlések határozatait nem fogadta el, különvéleményeivel az elintézendő ügyeket akadályozta. Márton Áron kezdte már megelégedni prelátus-kanonokja durva megnyilvánulásait. 1941. június 25-én a káptalannak címzett levelében Fejér Gerő tájékoztatására így fejezte be leiratát: „Megnyugtatósomra szolgál, hogy a kanonok úr igyekszik saját lelkiismeretét az anyagi kérdésekkel kapcsolatban tehermentesíteni. Megnyugtatósomhoz magam is hozzá kívánok járulni annak a közlésével, hogy a reám bízott ügyekért a felelősséget nem szándékozom másra áthárítani; ezt olyan esetekben sem tettem meg, amikor segítség helyett zavart keltő törekvésekre bukkantam.”⁷² A székeskáptalanban valósággal elszabadult a pokol, amikor 1944. február 8-án meghalt Zomora Dániel nagyprépost, Márton Áron jobbkeze.⁷³

A fentiekből nyilvánvaló, hogy az egyházmegye újraegyesítése után Márton Áron Sándor Imre szolgálatát Gyulafehérváron kívánta igénybe venni. Sándor Imre 1945. június 5-én tért vissza az ősi püspöki központba és kapcsolódott be az egyházmegye központi kormányzásába. Márton Áron úgy ítélte meg, hogy a székeskáptalanban Fejér Gerő által keltett feszültség csökkenését fogja szolgálni, ha Sándor Imre általános helytartó, kanonok jelen lesz a gyűléseken és közvetítő szerepet játszik a püspök és a káptalan között.

Sándor Imre Gyulafehérvárra való visszatérte után, 1945. június 22-től rendszeresen részt vett a káptalani gyűléseken. A feszültséggel terhes káptalanban – nagyprépost nélkül is – egy ideig békítően és tárgyilagosan képviselte a megoldásra váró ügyeket. De 1947-ben a káptalani jegyzőkönyvekben ismételtelen és egyre gyakrabban megjelennek Fejér Gerő különvéleményei.

⁷² GyÉL Num. 1001–1941.

⁷³ Márton Áron temetési beszédét lásd: *Márton Áron: Alkalmi beszédek 1.* (Márton Áron hagyatéka 16.) Csíkszereda 2018. 108–112.

Többször kérte Márton Áront, hogy fogadja el lemondását a kanonokságról és az általános helynöki megbízásáról. 1947. febr. 28-án írt levelében azzal a feltétellel fogadja el a székeskáptalan nagypréposti kinevezését, ha mentesül az általános helynöki tisztségétől.⁷⁴ A püspök március 1-jén kelt levelében felmentette Sándor Imrét a püspöki általános helytartósági munka alól, és kinevezte székesegyházi nagyprépostnak, ugyanakkor megbízta a Katolikus Akció vezetésével, valamint általános helynöki-helyettesi funkcióval.⁷⁵ Az 1947. március 20-i rendes gyűlésen megtörtént a beiktatása, s a sors iróniája, hogy a székeskáptalan nevében Fejér Gerő mint rangidős kanonok üdvözölte az új nagyprépostot és biztosította a káptalani tagok támogatásáról.⁷⁶ Szavát nem állta. Az 1948. évben kötekedéseivel Sándor Imre nagyprépostot vette célba. Különvéleményeiben és különbeadványaiban egyre sértőbben nyilatkozott a nagyprépostról és az egész káptalanról. Az ügy már annyira elfajult, hogy az 1948. március 11-i gyűlésen a székeskáptalan a megállapított sértésekért nyolc napon belül írásban benyújtott elégtételt kért Fejér Gerőtől,⁷⁷ ami elmaradt. Betegségére hivatkozva a káptalani gyűléseken nem jelent meg, „jóllehet dr. Fejér Gerőnek ügyei intézésében nap-nap után kifejezett szorgoskodás az egyébként korával járó gyöngeségek súlyos voltát cáfolni látszik” – állapítja meg az 1948. május 1-jei gyűlés határozata.⁷⁸ Szülőfalujába költözött, kanonoki fizetését haláláig élvezte.

⁷⁴ GyÉL Num. 718–1947.

⁷⁵ GyÉL Num. 718–1947.

⁷⁶ Az erdélyi-fehérvári Székeskáptalan jegyzőkönyve 1947. március 20. Lásd: Káptalani Jegyzőkönyv XVI. köt. 382.

⁷⁷ Az erdélyi-fehérvári Székeskáptalan jegyzőkönyve 1948. március 11. Lásd: Káptalani Jegyzőkönyv XVI. köt. 433–435.

⁷⁸ Az erdélyi-fehérvári Székeskáptalan jegyzőkönyve 1948. május 5. Lásd: Káptalani Jegyzőkönyv XVI. köt. 440.

Az 1948-as év a kommunizmus teljes berendezkedését hozta Romániában, vallásellenessége az új alkotmányban, törvényekben és rendelkezésekben, a konkordátum felmondásában konkretizálódott. Márton Áron püspök előre számolt azzal, hogy letartóztatják, ezért a Szentszék *Nominatio substitutorum* rendelkezése alapján, a törvényes egyházkormányzat biztosítása érdekében intézkedett, kijelölte az egyházi joghatósággal rendelkező ordináriusok személyét: Boga Alajos után Sándor Imre a második helyre került.⁷⁹

Márton Áron és Boga Alajos letartóztatása után Sándor Imrének ismét át kellett vennie a gyulafehérvári egyházmegye kormányzását, de most a dél-erdélyi részekkel együtt és a legkritikusabb időszakban (1949. június 20–1951. március 10). Nagy szállka volt ő az állami hatóságok szemében. Egyházhűsége, püspöki általános helytartói időszakában (1940–1945) szerkesztett körlevelei, megnyilatkozásai, beszédei hajthatatlan magatartásáról árulkodtak. Kizárt mindenfajta kompromisszumra való lépést a kommunistákkal.

Titkos ordináriusi időszakában a kultuszminisztérium a valláskorlátozó rendeletek özönével árasztotta el az egyházat, hogy „törvényesen” gáncsolja a működését, helyesebben: ellehetetlenítse a papságot. A lelkipásztorokat leltározásra, adminisztrálásra kényszerítették. Sándor Imre alig vette át az egyházmegye vezetését, mindjárt értésére hozták, hogy a kultusz- és munkaügyi minisztérium hivatalos szerveinek jogukban áll az egyházi intézményeket a helyszínen ellenőrizni.⁸⁰ Az ellenőrzések visszamenőlegesek, és az egyházi pénzek „hova fordítására”

⁷⁹ *Marton József*: A gyulafehérvári római katolikus egyházmegye a 20. században. Csíkszereda 2014. 199.

⁸⁰ Gyél Num. 1390–1950. jún. 13. A Kultuszminisztérium 43134/1950. sz. rendelete.

is kiterjedhetnek.⁸¹ Az 1950. június 7-én kiadott központi törvényrendelet kötelezte az egyházi hivatalokat, hogy anyakönyveiket átadják az Állami Anyakönyvi Hivatalnak.⁸² Papír hulladék-gyűjtés címén, melyet a minisztertanács rendelt el, régi iratokat, könyveket, újságokat és minden más „papírt” be kellett gyűjteni. Jelenteni kellett az egyház ingó és ingatlan javairól készített leltározást, elsősorban az 1948-tól történő változásokat.⁸³ A kultuszminisztérium rendelettel szabályozta a hívek egyházi hozzájárulását: gyűjtést csak a templomokban volt szabad végezni.⁸⁴ A kultuszminisztérium decemberi rendelete értelmében a plébániai könyvtárakból be kellett szolgáltatni a helyi hatóságoknak a betiltott könyveket, brosrúákat, folyóiratokat, újságokat. Sándor Imre titkos ordinárius igyekezett mederben tartani az egyházmegyét, a békeakciókat leszerelte, a papság nagyobb részében tartotta a lelket. 1951. március 10-én tartóztatták le.⁸⁵ A megkritkult létszámú és balra tolódott székeskáptalan (ekkor csak Boros József, Adorján Károly, Péter Antal, Baráth Béla, Faragó Ferenc kanonokból áll) megnyilatkozásának ismertetése is idekívánkozik. A „békevonatra csúszott” kanonokok elfelejtkeztek nagyprépostjukról, őket az állam által is favorizált kormányzás kötötte le. Sándor Imrével egyszerre tartóztatták le Gajdátty Béla papneveldei rektort is, aki szintén ordináriusjelölt volt.⁸⁶ Továbbá Márton Áron emberei mind a letartóztatás és elítélés sorsára jutottak: dr. Dávid László iro-

⁸¹ GYÉL Num: 2670–1950.

⁸² Decret Prezidial Nr. 153/7. iunie 1950. Gyél Num. 1536–1950. augusztus 3.

⁸³ GYÉL Num. 2268–1950. A Kultuszminisztérium 7500/1950. és 18.027/1951. sz. rendelete.

⁸⁴ GYÉL Num. 2383–1950. A Kultuszminisztérium 160/1950. sz. rendelete.

⁸⁵ Székeskáptalani Jegyzőkönyv XVI. köt. 497.

⁸⁶ Vö. *Marton József: Gajdátty Béla élete*. Studia Theologica Transsylvaniae 5. (2003) 118–130.

daigazgató, Ferencz Béni helyettes irodaigazgató, dr. Macalik Győző kanonok, titkos püspök, dr. Jakab Antal vicerektor, titkos ordinárius. A gyulafehérvári központ ilyenszerű lefejezésével a kommunistákkal együttműködésre kész kanonokok maradtak a porondon. Jellemző, hogy amikor 1957-ben szóbelileg tudomásukra jutott Sándor Imre nagyprépost halála (már Márton Áron püspök kormányzott!), „intézkedtek”, kérvényt nyújtottak be a kultuszkultuszminisztériumhoz hazatérésének kieszközlése érdekében,⁸⁷ de ezt követően semmilyen részvétnyilvánítás, érte végzett szentmise-bejegyzés nem található az erdélyi-fehérvári székeskáptalani jegyzőkönyvben.⁸⁸ Pedig a gyulafehérvári káptalan (eddig és ezután is) arról volt híres, hogy a saját, valamint a latin és görög szertartású szomszédos káptalanok kanonokjai elhunytakor részvétükről és imájukról biztosították az érintetteket. Sándor Imre elismerésének elmaradása az akkori káptalan részéről – megítélésünk szerint – csak dicsőség. Emléke annál dicsőségesebb előttünk.

⁸⁷ Az erdélyi-fehérvári Székeskáptalan jegyzőkönyve 1957. febr. 2. Lásd: Székeskáptalani Jegyzőkönyv XVI. köt. 560.

⁸⁸ Az erdélyi-fehérvári Székeskáptalan jegyzőkönyve 1957. szept. 25. Lásd: Káptalani Jegyzőkönyv XVI. köt. 566.